

ВАРНЕНСКИ СВОБОДЕН УНИВЕРСИТЕТ „ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ПСИХОЛОГИЯ”

ЙОАННА МИХАЙЛОВА НЕДЯЛКОВА

АГРЕСИЯТА И ПРЕВЕНЦИЯ
НА ЛИШЕНИ ОТ СВОБОДА

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

за придобиване на образователна и научна степен
„доктор”

Професионално направление 3.2. „Психология”
Докторска програма „Обща психология”

Научен ръководител:
доц. д-р Надежда Стаменкова

Рецензенти:
проф. д.пс.н. Галя Герчева-Несторова
доц. д-р Минко Хаджийски

Варна
2013 г.

Дисертационният труд се състои от увод, четири глави, заключение, списък на използваната литература и две приложения. Общият обем е 173 страници.

Дисертационният труд е предварително обсъден от катедра „Психология” и е насочен за защита пред научно жури, назначено със заповед на Ректора на ВСУ „Черноризец Храбър” № 2690/19.09.2013 г.

Защитата на дисертационният труд ще се състои на 25.10.2013 г. от 11:30 часа вна ВСУ „Черноризец Храбър”.

Материалите за защитата са на разположение в стая 204 във ВСУ „Черноризец Храбър” и на интернет адрес www.vfu.bg, раздел „Докторантури”.

1. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията на тема „Агресията и превенция на лишени от свобода” е в обем от 173 стр. Направен е теоретичен анализ на проблематиката, описани са методи за работа с лишени от свобода, извършено е емпирично изследване.

Дисертацията описва съвременна картина за развитието на проблема в теоретичен план и дава възможност за практическо приложение на научните открития до момента. Емпиричното изследване потвърждава очакванията от заложените хипотези.

Съдържанието обхваща:

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИЧНА РАМКА

- 1.1. Теоретични постановки за агресията
- 1.2. Агресивността като междуличностно явление
- 1.3. Теоретични постижения и дефиниции
- 1.4. Теоретични изследвания. Същност на агресията в психологичен аспект
- 1.5. Еволюция на агресивното поведение. Фактори за формиране на агресивните атитюди
- 1.6. Мотивация на престъпното поведение. Сравнителен анализ на агресията и насилието

ГЛАВА ВТОРА. ПРЕВЕНЦИЯ НА АГРЕСИЯТА

- 2.1. Понятие
- 2.2. Предотвратяване на агресивни прояви
- 2.3. Структура на криминално проявената личност
- 2.4. Личностно – психологически особености на жени

извършители на престъпления

2.5. Защитни психологически механизми при лишените от свобода

2.6. Индивидуални особености на личността на осъдения

2.7. Превенция при лишени от свобода

ГЛАВА ТРЕТА. ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ПРОГРАМА.

3.1. Цел и задачи на изследването

3.2. Хипотези

3.3. Методи на изследване

3.4. Процедура

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. АНАЛИЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ЕМПИРИЧНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Приложение 1

Приложение 2

2. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на проблематиката

Основна *цел* на изследването е агресията като фундаментален теоретичен въпрос в психологията и начините за работа върху нейното ограничаване в местата за лишаване от свобода.

Теоретичните *открития* по поставената проблематика служат за приложенията им в практиката и ежедневието. От социалната теория се приема, че личността по своята същност е уникална и има своите права.

Писането по темата и навлизането в същността ѝ посочва *причините* за нарастващата агресивност в обществото, както и начините за намаляването ѝ в местата за изолация.

Обект на изследване са психологическият профил на лишените от Затвора – гр. Варна. Местата за изолация са среда, в която агресивното поведение се проявява, може да се наблюдава, изследва и да се работи върху неговото ограничаване.

В **Първа глава** са представени теоретични концепции за агресията. Агресивното поведение е сред основните въпроси на психологията и е част от нашият живот. Всеки от нас в определени ситуации се държи агресивно по свой собствен начин. В **параграф 1.2** се разглежда агресивността като междуличностно явление. Подхождайки към проблема за факторите за агресивна проява, трябва да се отбележи, че както всяко човешко поведение, така и агресивността се определя от взаимодействието на два основни фактора: личност и ситуация.

Агресивната реакция включва нарушаване права на личността, нанасянето ѝ, без значение какво мисли другия и как се чувства.

Изучаването на връзката между начина на семейното възпитание и агресивното поведение показва, че недостатъчният контрол над децата и юношите, води до агресивно поведение. Сред непълнолетните правонарушители водещи са мотивите за себеутвърждаване чрез демонстрация на сила и смелост.

В текста се срещат понятия като „агресивно поведение”, „агресивност”. Те са взаимно обвързани – агресивност – като качество на личността, имаща агресивно поведение, реализирано преди всичко в конкретни ситуации от личността като нейна особеност.

Основни дефиниции и теоретични обяснителни конструкции за агресията се разглеждат в **параграф 1.3 и 1.4**. Адекватната оценка на агресията и насилственото поведение изискват откриване на основните причини и обуславящите ги фактори, водещи до ескалация на насилствен изблик при индивидите, което улеснява предвиждането, редуцирането и ограничаването на тези деструктивни явления. Разглеждат се различни теории за изучаване на агресията:

- психоаналитична теория;
- етологична теория;
- физиологична теория;
- социална теория.

В **параграф 1.5** се посочват факторите, които предопределят агресията. Прави се сравнителен анализ между агресия и тревожност, като се отделя внимание на теорията за стреса.

Разглежда се състоянието „фрустрация” като основен фактор, провокиращ агресия. Възгледите за връзка фрустрация-агресия варират от крайното мнение, че всяка агресивна проява е резултат на фрустрация, до възгледа на Бандура, че фрустрацията води до агресивно поведение само при

тези, които са усвоили този начин на реакция. Посочват се причини, които подтикват дадена личност в състояние на фрустрация да бъде „отворена” за агресивността:

- атрибуиране
- емоциите, които изпитваме
- чувствителност към ценности
- внушение на средата.

Съвременните търсения в научната психология са характерни с разглеждането на връзката между агресия, личностни черти на дадения индивид и емоционални състояния. Агресивната личност се разглежда от Millon (1969) като част от активно-независима нагласа. Той приема наличие на разминаване между представите на активно-независимия агресор за самия себе си и възприемането му от останалите. Представата му за себе си включва прилагателни като уверен, енергичен, силен, честен; от друга страна останалите го виждат като рязък, склонен към спорове, оскърбителен, с нисък фрустрационен толеранс, лесен за провокиране, безчувствен и груб. Ако тези черти характеризират надеждно активно-независимия агресор, то този идва да покаже, че увереността често е свързана с открито пренебрежение и незачитане на другите. В научната литература намерението е насочващо или подбуждащо, защото води до ръководено от цел поведение.

Направен е опит за разграничаване на гняв и агресия, защото това води до по-умелото справяне с тях. В дисертационната разработка не може да се избегне въпросът за насилието и агресията. В литературните източници различия между тях съществуват, но в практиката и ежедневието двете прояви се различават трудно, като че ли се размиват в дадена ситуация. Всичките им форми масово са навлезли в телевизията и киното. Съществуват множество

теоретични обяснения за природата на агресията и факторите, които формират агресивните атитюди. Всички те попадат в следните категории:

1. Враждебни подбуди;
2. Потребности, активизирани от външни стимули;
3. Познавателни емоционални процеси;
4. Актуални социални условия в съчетание с предварително заучено поведение;
5. Наказание и неговото въздействие.

В **параграф 1.6.** се разглежда основна отличителна особеност на човешките действия и по-точно техния съзнателен характер и мотивите за извършването им.

Втора глава ни запознава с понятието превенция и нейните видове. Превенцията на насилието и агресията е труден акт, защото факторите за възникването им са много. Формира се поведение, което се утвърждава с течение на времето, за което намирането на причините е труден процес и мерките за ограничаването му не могат да бъдат пълни.

В **параграф 2.2.** се прави извода, че не е възможно агресията и насилието да се изкоренят напълно, поради което се налага компромисът да се води системна борба срещу агресията във всичките ѝ проявления.

Параграф 2.3. запознава с психологичните особености на криминално проявената личност. Според Е. Маджаров определящи при престъпната личност са неговата висока импулсивност, нисък фрустрационен толеранс, както и ниската опосредственост между интелект и афект, от което

следва нарушаване на правилното взаимодействие между личност и ситуация. В обобщение, извършителя на насилствено престъпление е социално дезаптивен с малоценностови преживявания и агресивни диспозиции.

В параграф 2.4. се разглежда личността на жените като извършители на престъпления, поради спецификата и особеностите, които носят. От цялостното проучване изглежда жените преживяват вътрешно своите стресове. И докато мъжете, произхождащи от изпълнена с насилие среда са склонни да насочват гнева си навън и стават враждебни към останалите, то жените от подобна среда проявяват склонност да насочват гнева и жестокостта навътре и да наказват по-скоро себе си. Извод: жените по статистика не извършват криминални престъпления по същия начин, както мъжете. Докато един мъж може да убие или нарани други хора, за да се справи с гнева, то жената по-скоро ще го канализира в нещо, което ще нарани предимно самата нея. Например – злоупотреба с наркотици или алкохол, опити за самоубийство.

За постигане на поставената цел е важно да се отбележи, че безспорно изпълнението на наказанието лишаване от свобода има редица последствия в негативен план за самата личност. Това са различни психологически, социални, икономически и нравствени неблагоприятни отражения, следствие на осъждането и пребиваването в местата за лишаване от свобода. Към негативите доц. М. Хаджийски прибавя и различните страдания и материални притеснения за самите семейства на осъдените. Фрустрацията, която се поражда, най-често преминава в опити за компенсиране чрез агресивно поведение. Осъждането на лишавани от свобода винаги предизвиква стрес. На практика един от основните проблеми в местата за изолация е агресията и нейните различни форми на проява. Разглежда се систематизацията на конфликтите от доц. М. Хаджийски при осъдени:

- конфликти между лишените от свобода;

- лишен от свобода и цяла група от осъдени;
- междугрупови конфликти на лишени от свобода;
- конфликт между лишен от свобода и служители;
- конфликт между лишен от свобода и негови близки.

Корекционната работа в местата за лишаване от свобода е наложителна. Тя включва:

- социално-възпитателни дейности;
- дейности в първоначалния етап от изтърпяване на наказанието;
- дейности в основния етап от изтърпяване на наказанието;
- дейности в крайния етап от изтърпяване на наказанието.

Широкият спектър от програми, насочени срещу престъпното поведение и усъвършенстване на потенциала на осъдените ще благоприятстват изпълнението на целите на наказанието. Чрез провеждане на групови програми ще се намали натискът на информационна депривация и социална изолираност и ще се удовлетворят значителна част от потребностите на осъдените.

Параграф 2.5. Наказанието лишаване от свобода се състои в задържане и настаняване на осъдения в определените за изтърпяване на наказания места (затвори, затворнически общежития, поправителен дом). За да съхрани себе си, психиката на затворника търси преки или обходни пътища към оцеляване в една враждебна и негостоприемна среда. Въпросът за защитните психологически механизми на личността е поставен от З. Фройд. Според него всеки човек използва характерен за своята личност репертоар от защитни механизми. Това са психологически стратегии, чрез които хората редуцират или избягват негативни състояния като конфликт, фрустрация, тревожност, стрес. Съществува йерархична класификация на защитните

механизми, в чиято основа стои относителната степен на зрялост на личността в нейните отделни етапи на развитие:

- нарцистични защиты (при деца и при някои лица с психични разстройства);
- незрели защиты (в юношеска възраст и при някои непсихотични индивиди);
- невротични защиты (при невротични разстройства);
- зрели защиты (в зряла възраст на психично здрави хора).

Последният вид защиты, представляват адаптивни социално-психологични, здравословни механизми, характерни за психично здравия човек в зряла възраст, в това число и когато е лишен от свобода.

Извод: Чрез защитите си, лишените от свобода могат да намалят тревожните моменти от ежедневието си. Но те стават сериозен проблем, когато се използват непрекъснато, за да се справи осъдения с живота в изолация. Това води до самоизмама и изкривяване на реалността.

Следва **параграф 2.6**, в който се разглеждат индивидуалните особености на личността на осъдения. Според Т. Минков, за да се разберат личностните характеристики на затворниците е необходимо да бъдат класифицирани. Използва се класификацията на Познишев, съобразно характера на съотношението „личностни особености – външни обстоятелства” и се разграничават основно два типа престъпни личности:

- ендогенни престъпници
- екзогенни престъпници

При лишените от свобода поведенческият акт протича по схемата стимул (въздействие) и веднага ответна реакция. Изолацията в затвора блокира

възможността на личността със собствени сили да се справи с компенсирането на дефицитите, които следват в тия условия.

Посредством престъпното деяние у личността се изменят старите отношения – към семейство, близкия социален кръг, училище, трудова дейност и т.н., същевременно се формират нови – към престъплението, наказанието, държавните институции, правните норми, жертвата и обществото като цяло, които от своя страна водят до изменение и към самият него. Личността на осъдения е съвкупност от всички психически познавателни процеси като усещане, възприятие, представа, памет, мислене, въображение и внимание, но тя има свои особености, които я отличават от тази на неизвършвалите престъпни деяния. Такава личност е деформирана или е с признаци на започнала деформация на съзнанието и самосъзнанието, с нарушена ценностна ориентация. Правонарушителят може да е зряла личност с изградени навици, но може да се намира в процес на развитие и формиране. За да бъде възпитаван и поправят осъденият, трябва да бъде проучен и анализиран неговият жизнен път като се определят обстоятелства, които ще способстват за неговото поправяне.

В **параграф 2.7.** се обръща внимание на превенцията като понятие и дейност, извършваща се в местата за лишаване от свобода. За успешността на корекционната и превантивна дейност е необходимо да бъдат проучени и анализирани нагласите на правонарушителя. Според Д. Н. Узнадзе, нагласите са състояние на готовност за определена активност, обуславящо се от два фактора – потребността на субекта и съответната обективна ситуация. В когнитивистичната традиция изменението на социалните нагласи се обяснява с термините на т.нар. „теории на съответствието”. Изменение на нагласите на личността може да се извършва тогава, когато в когнитивната структура на личността възникне несъответствие. Стимулът на изменение на нагласите е

потребност на индивида от възстановяване на съответствието. Самата социална нагласа възниква в определена сфера на човешката дейност и нейните изменения могат да бъдат разглеждани, коригирани посредством анализиране на измененията в самата дейност. Сред тях основното е промяната в съотношението мотив и цел на дейността, защото само при коригиране на това съотношение, за субекта се изменя личностният смисъл на дейността, както и социалната ѝ нагласа.

В работата е посочен един от начините за влияние при намаляване на насилието и агресията при лишени от свобода – консултирането. Доц. М. Хаджийски прави няколко основни извода относно тази форма на превенция:

1. Според причините и проявите към всеки случай трябва да се подхожда индивидуално като се отчитат личност и закономерност при избиране на подход.
2. Ако възприеме аналитичен подход на консултиране, консултантът трябва да организира процеса така, че клиентът да достигне катарзис.
3. Чрез когнитивно-поведенчески модели могат да се променят някои аспекти на агресивно поведение.
4. При някои лишени от свобода агресивните нагласи може да се коригират чрез промяна на ценностните представи.

Съществуват множество консултативни модели, които могат да се прилагат с успех в затвора, даващи възможност на осъдения да се насочи към научаване на някои правила действащи в социалния живот, така че той да се справя по-добре в свят, който му се струва толкова объркан.

В Трета глава се излагат цел, задачи и методи на емпиричното изследване с лишени от свобода от Затвора – град Варна.

Представени са:

- анкета, проведена с 60 лишени от свобода от Затвора,
- диагностика на агресивността по теста Бъс-Дюрки, с помощта на който е възможно определяне на показателите на агресия и враждебност,
- изследване на Жизнен път на лишените от Затвора – град Варна.

Анализирани са резултатите от използваните подходи.

Трудности и рискове по успешното реализиране на изследването.

Могат да се определят по следният начин:

1. Липса или загуба на интерес у осъдените – нежелание за включване в изследването или преустановяване на участие, поради загуба на мотивация или интерес.
2. Преустановяване на участието поради предсрочно освобождаване или превеждане в друг затвор.
3. Умишлено саботиране на изследването или предоставяне на данни, които нямат отношение към целта на изследването.

Дисертационното изследване е извършено при следните **ограничения**:

1. В изследването се допуска, че груповите дейности в много малка или никаква степен не намаляват вредното влияние на изолацията в местата за лишаване от свобода.

2. На лице е единствено ефекта от осмисляне на свободното време.

В изследването акцентът пада върху причините и проявите на агресия в затвора, социалната работа с лишени от свобода за справяне с агресивните реакции, предизвикани от негативните житейски събития, съпътстващи осъдените – начин на живот, изолация, размер на наказанието и др.

Основната **цел** на изследването е да се проучи степента на агресия в условията на изолация и вид на нейното проявление. Различните теоретични концепции и модели за агресивност могат успешно да се приложат и при интерпретацията на отделните агресивни механизми в поведението на осъдения при реализацията на неговия живот в затвора.

За да се постигне поставената цел, трябва да се решат следните **задачи**:

1. Запознаване с програми за превенция в местата за лишаване от свобода.
2. Организация и провеждане на емпирично изследване, съставяне на въпросник- анкетна карта за установяване нивото на агресия.
3. Фиксиране на проявленията на вербална и невербална агресия и взаимовръзката между тях.
4. Набелязване на конкретни въпроси по които лишените от свобода да опишат житейския си път.
5. Статистическа обработка и обобщаване на получените емпирични резултати в зависимост от повдигнатите хипотези в изследването.
6. Анализирание и интерпретиране на обобщените резултати от гледна точка на въведения теоретичен модел на взаимовръзки в изследването.

На база на така формулираните цел и задачи се предлагат следните **хипотези**:

1. Предполага се, че в условията на изолация се влошава психичното състояние на осъдения, което води до по-висока агресивност.
2. Предполага се, че влошеното физическо здравословно състояние води до по-висока агресивност
3. Предполага се, че работата на инспекторите социална дейност с лишени от свобода чрез групови дейности въздейства върху поведенческата изява на агресията и увеличава самоконтрола.
4. Допуска се, че описанието на жизнения път и груповата работа в местата за лишаване от свобода, водят до снижаване параметрите на фрустрация и агресивност.

Методи и организация на изследването:

За целта на изследването се използва *въпросника на Бъс-Дюрки*. Бъс (1961) е изходил от следните направления: директна – индиректна, физически – вербална и нападение – заплаха. В този въпросник личностната агресивност е диференцирана чрез 75 айтема, включени в 8 скали на агресивни и враждебни реакции, които се считат причина за популярността на теста. Въпросите предполагат само утвърдителен или отрицателен отговор. За всяка скала се изчислява процент на положителните отговори от броя на всички отговори. Когато сумата от положителните отговори в дадена скала надвишава 50% се счита, че лицето е агресивно по тази скала, когато не надвишава 50% - няма изразена агресия.

Следващият етап е *изследване на Жизнения път* на лишените от свобода в Затвора – град Варна. Целта на този метод е себепознание,

стабилизиране на самооценката, осмисляне на собствените възможности и структуриране на ценности.

Конкретни задачи:

1. Да се изследва криминалното минало на лишените от свобода на база биографични данни. Търсене на характеристики, които биха групирани криминалните личности и поведения в типове с характерни качества, които ясно ги разделят по между им.
2. Да се изследват преживяванията за вина при извършители на леко и по-тежко криминално деяние.
3. Да се изследва нивото на агресия, следствие на ситуацията, в която се намират и какво я отключва, когато си осъден и изтърпяваш наказание.
4. Да се установи състоянието им в момента и има ли потенциал за промяна.
5. Да се проследи влиянието на възраст и комуникативност на извършителите от изследваните групи.

Изследването е анонимно, включва 50 лишени от свобода на възраст между 25 – 45 години, които сами описват своето детство и житейския път, който са извървели до момента. Извадката бе подбрана с оглед критериите за случайност и в съответствие с изискване за минимален брой изследвани лица. Спазен бе принципът за доброволно участие в експеримента. Изискването за случайност на извадката бе реализирано само на основата на 50 лишени от свобода от Затвора – град Варна.

Параграф 3.4. от дисертационният труд описва процедурата, по която бе проведено изследването. На осъдените бяха раздадени бланки с план-

указание за жизнения им път, след което бяха инструктирани за начина на писане и изискването за анонимност. Изследването се проведе в рамките на един месец.

След приключване на емпиричната част се прави съответния анализ въз основа на и съпоставяйки всичко написано от всеки един от осъдените. Тази техника позволява да се постигнат резултати в оценката за състоянието на лишените от свобода в настоящата ситуация и имат ли надежда за бъдеще.

План-указание

Изследването се предхожда от устна инструкция и основната ѝ цел е спонтанният разказ на всичко случило се. Пред осъдените се изтъква, че това е с цел емпирично изследване и не бива да имат опасения за други намерения.

Разказът започва с данни за лицето. Съдържа:

- Място на раждане.
- Родители – живи ли са и до кога са били заедно?
- С кого е израснал?
- Посещавано ли е училище – ако ДА какви успехи е имал там? Има ли в този период противообществени прояви и от кога са започнали?
- Неприятни спомени от детството.
- Най-хубави спомени от детството.
- Кое за него е успех и кое неуспех?
- Ситуацията, в която е попаднал – как стигна до там?
- Извършено престъпление.
- Осъзнава ли вина?

- Как оценява своята позиция в групата, в която се намира?
- Как характеризира настоящата ситуация?
- Как се чувства в момента?
- Като приключи този момент в живота му, мисли ли какво ще прави?
- Какво отключва агресията в него?

Втората задача от план-указанието включва описание и психологически анализ на реално случилата се жизнена ситуация.

Изводи: Състояние на лицата. Потенциал за промяна.

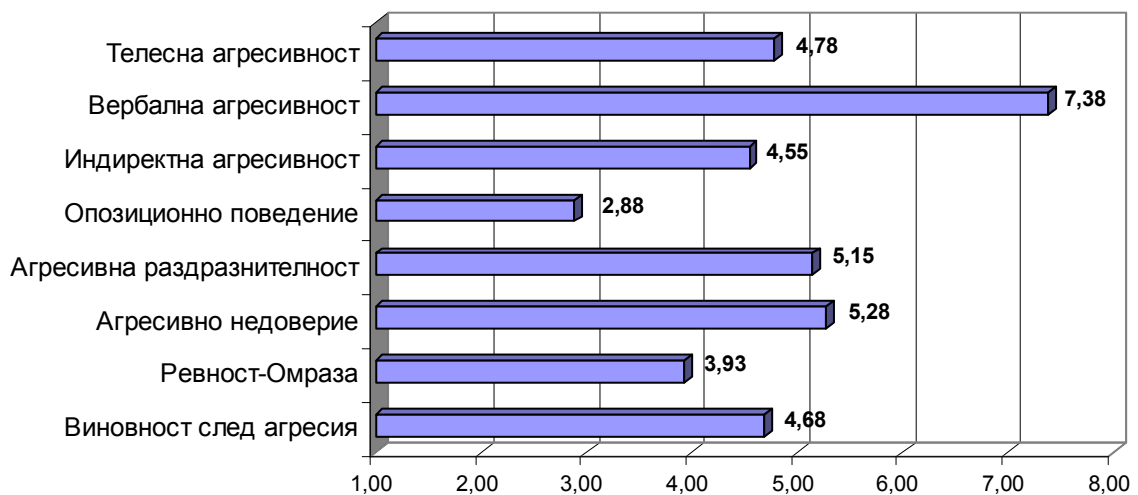
Следват анализ на резултатите от жизненият път на криминално проявената личност.

Изследваните лица коректно бяха изпълнили и описали жизнения си път по предложеният им план-указание. В зависимост от нивото на комуникативност някои по-кратко и лаконично, някои с повече думи бяха описали какво се е случило и как са стигнали до затвора. Описаните резултати имат определена надеждност и валидност за българската популация.

Следващ етап от изследването в дисертацията е провеждането на **анкета**. Отговорите в нея са само положителни или отрицателни. Анкетата позволи да се обхване като проучване агресията и начина, по който би могла да се ограничи според самите изследвани лица. Анкетирани са 60 лишени от свобода, които остават анонимни. Въпросите следват предмета на дисертационния труд, т.е. агресията и причините, които я поражда в местата за изолация и как виждат осъдените ежедневието си и дейностите, с които да я ограничат или коригират.

В глава четвърта се представят резултати и съответните обобщения и изводи от проведеното дисертационно изследване.

Изграждането на личността на правонарушителя трябва да се търси още в детска възраст. От състоянието на семейството и взаимоотношенията в него, от ефективността на възпитателните аспекти в училището, от личния пример на родители и учители в голяма степен зависят качествата, които ще усвои личността. Извършването на престъпно деяние е в пряка зависимост от формираните индивидуални особености и средата. Стига се до заключението, че за успешността на корекционната дейност е необходимо да се проучат и анализират нагласите на личността на правонарушителя. Осъдените при които социалната подкрепа е силно изразена са емоционално удовлетворени и понасят трудностите по-малко болезнено, а отсъствието ѝ поражда емоционално неблагополучие и отрицателни натрупвания. Резултатите от емпиричното изследване са отразени в табличен и графичен вид.

Фиг. 1 Резултати от теста Бъс-Дюрки

След приключване на емпиричната част, резултатите са изчислени по отделните скали и представени във вид на таблици. В тях най-изразена е вербалната агресия. А показателите при агресивна раздразнителност и недоверие са по-високи от телесната и индиректната агресивност.

Доказва се хипотезата, че в следствие на изолация се влошава психичното равновесие и се повишава склонността на вербална агресия, засилва се раздразнителността и чувството за недоверие. Изразените резултати са приемливи, предвид условията и средата на пенитенциарното заведение.

В настоящото изследване се изхожда от предпоставките, че позитивни ефекти в работата с лишени от свобода могат да се постигнат чрез комбиниране на следните подходи: индивидуална и групова работа с осъдените. „Ключова характеристика на изследването с комбинирани методи е неговото многообразие, което често води до по-добро качество на изследването.” (Джуров М., Психологически подходи при обучението на деца със затруднения в комуникациите, 2011)

Таблица 1. Анализ на Жизнения път на изследваните лишени от свобода по групи

	Група А	Група Б	Група В
Семейна история	Лицата от тази група са с най-благоприятна семейна история. Здрави семейства, без криминални прояви с нормално социализиращо действие на родителите. Повече от представителите на тази група са живели с тях до влизането си в затвора. Имат брат или сестра, които са се справили по-добре от тях в житейски план.	Неблагоприятна семейна история, починали родители, липса на привързаност.	Благоприятна семейна история с традиционни взаимоотношения.

Образование	<p>Всички са със завършено средно образование, двама с неясно. Интелектуално ниво – средно и над средно. Професионално квалифицирани с хубави спомени от детството.</p>	<p>Под средното равнище. Има лишени от свобода с нереализиран обучителен потенциал, слаба професионална квалификация, затруднения в изказа си. Малко хубави спомени от детството.</p>	<p>Сравнително добро образование. В тази група има представител на армията с висше образование.</p>
Междоличностни отношения	<p>Лицата от тази група поддържат добри взаимоотношения с околните. Самостоятелни с добри комуникативни способности. Ясна позиция относно успех и неуспех.</p>	<p>Въпреки слабото социализиращо въздействие в детството си имат репертоар и могат да манипулират за собствена изгода. Мрачни и отчуждени.</p>	<p>Неконфликтни, изпълнителни, добри комуникативни умения, но общуват с ограничен брой хора. Представителите на тази група се отнасят към властите с уважение.</p>
Нагласи и поведения	<p>Повишена вътрешна тревожност, която в нестабилна ситуация повлиява. Способни са да носят отговорност за постъпките си.</p>	<p>Могат да поемат рискове, не зачитат социалните норми, добре знаят какво е успех и какво неуспех, мечтаят за семейство.</p>	<p>Нямат лидерски позиции, отчуждени са, присъдата им е първа. Сегашната ситуация е трудна, негативно са настроени към другите, обидени са от положението.</p>
Вероятност от корекция	<p>Сегашната ситуация оценяват като прилична. Според позицията, която са си изградили в затвора тези, които са по-адаптивни от групата понасят по-леко наказанието си. По-високото интелектуално равнище им помага да се справят със сегашната ситуация. Способни са на самоанализ. Вероятност от корекция – голяма, чрез индивидуална работа и зачитане на личността им.</p>	<p>Сегашната ситуация е критична, разбират я, объркани са, нямат цели и не мислят за това, имат желание за промяна, но в момента отчаянието побеждава. Възможност от корекция – твърде малка с много усилия. В ежедневието си трябва да са заети непрекъснато с някаква дейност.</p>	<p>Има вероятност от корекция чрез индивидуална работа.</p>

Обобщения и изводи от приложения метод

Положителното на това изследване е елиминирането на ефекта от присъствието на наблюдател и от тук по-висока обективност и надеждност. Социалната микро-среда (семейството) е един от основните фактори за формирането на криминалната личност. Тя е важен, но не единствен фактор, обаче за формиране на агресивния тип личност. В потвърждение на тази теза са данните от анализа на Група А, при която най-често е описана благоприятната семейна среда, щастливо детство и прехвърляне на вина върху ситуационните фактори (безпаричие, случайни взаимодействия). И тук се потвърждава тезата, че анализ на агресивното поведение трябва да се базира на релацията личност – ситуация. Предимство на този метод е, че чрез него има възможност да се изследват недостижими по друг начин ситуации.

Таблица 2. Резултати от анкета, проведена с лишени от свобода в Затвора - гр. Варна

ВЪПРОС	ОТГОВОРИ	БРОЙ ОТГОВОРИ
1. Кои са възможните прояви на агресия в затвора?	а) физическо насилие	25
	б) пренебрегване от друг затворник	5
	в) пречка за постигне на цели	6
	г) причиняване вреда на имуществото на друго лице	8
	д) отказ от подчинение на администрацията	0
	е) устни нападки и подигравки към другиму	6
	ж) разпространяване на злостни клюки	5
2. Кои са най-важните причини за агресия в затвора?	з) отказ от защита на обвинение спрямо другиго	5
	а) неразбирателство между затворници	10
	б) насилие спрямо затворник	5
	в) нарушение на правата от други затворници	7
	г) нарушение на правата от администрацията	25
	д) разочарование от присъдата	2
3. Кои форми помагат най-много за	е) неприспособимост към затворническите условия	14
	а) поощрителни мерки на администрацията	35
	б) необходими медицински мерки	12

преодоляване трудностите по изпълняване на наказанието?	в) участие в културно-просветна дейност	59	
	г) поощряване разбирателството в колектива	2	
4. Кое помага повече за преодоляване на агресията в затвора?	а) колективните форми на живот	25	
	б) възможност затворника да остане сам със себе си	55	
5. Приемате ли, че предвидените в закона възпитателни и корекционни мерки могат да служат за предотвратяване и преодоляване на агресията?		да	не
	а) индивидуално консултиране по възникнали проблеми	59	1
	б) консултиране на групи	58	2
	в) обучение за придобиване на образование	58	2
	г) обучение за ограмотяване	55	5
	д) обучение за придобиване на професия	59	1
	е) творчески, културни и спортни дейности	59	0
ж) задоволяване на религиозни потребности	50	3	
6. Приемате ли, че трудовата дейност в затвора помага за предотвратяване на агресията сред затворниците?	а) да	59	
	б) не	1	
7. Кой от посочените режими има по-голямо значение за предотвратяване на агресия?	а) продължително пребиваване с по-лек режим	24	
	б) кратковременно пребиваване с по-тежък режим	36	
8. Кои взаимоотношения имат по-голямо значение за вас за предотвратяване на агресията?	а) другаруване с друг затворник	2	
	б) другаруване с група затворници	0	
	в) поддържане на добри отношения с всички затворници	58	
9. Кое помага за предотвратяване или прекъсване на агресията?	а) справедливо наказание за нарушаване на реда в затвора	14	
	б) пропуснатото наказание поради неоткриване на нарушението	46	
10. Кое помага повече за контролиране или прекратяване на агресията в затвора?	а) намеса на затворническия колектив	22	
	б) намеса на администрацията на затвора	38	

Методически указания: В предложените въпроси е възможен повече от един отговор. Анкетата се проведе сред групи лишени от свобода с различен правен статус напр. с по-тежки и по-леки присъди, както и с различни режими на изтърпяване на наказанието, за да се открият различията в отношението към проблема за агресията и нейното контролиране.

Интерпретация на резултатите от анкетата:

- От отговорите е видно, че физическото насилие е възможна проява като причини за нея са изолацията и нарушаването на правата на осъдения.
- Културните мероприятия и участието в тях са посочени като възможност за преодоляване на трудностите по изтърпяване на наказанието.
- Лишените от свобода ценят времето си за оставане насаме със себе си и за преодоляване на стреса и негативните последици от случилото се.
- Мерките за превенция и реализацията им са с високо ниво на одобрение от осъдените, особено трудовата дейност.
- Лишените от свобода предпочитат във времето по-бързо да излежат наказанието си, дори и с по-тежък режим.
- Предпочитат добрите взаимоотношения с другите затворници и администрацията. Това е причината дадено нарушение да остане неразкрито.
- Предпочитат и одобряват контрола на администрацията.

Обобщение и изводи от емпиричното изследване

Проведеното изследване недвусмислено доказва, че реализирането на специализирана програма в местата за лишени от свобода подпомага да се изпълни целта на наложеното наказание и в частност да се поправи и превъзпита осъдения към по-добри нрави. По категоричен начин се доказва, че осъдените са предразположени към работа и превенция с тях с цел образование, самопознание, а дори и да намерят верния път след изтърпяване на наказанието. При реализирането на програми чувствително ще намалеят и агресивните им нагласи. Ще се потуши омразата към хората, с които лишените общуват ежедневно. Безспорен ефект биха имали програми за обучение в местата за лишаване от свобода, пробационните служби и не на последно

място социалната подкрепа. Посочените обстоятелства определят агресията като един от най-значимите проблеми, касаещ междуличностните взаимоотношения, а от там и общите предпоставки на моралните условия и ред в затворите.

В дисертационния труд са описани: Методът на Шнайдер, който с успех се прилага при клиенти с висока степен на агресивност; програмата на Голдстейн, която акцентира на диференциране на агресивното от себеутвърждаващото поведение.

Ефективното управление на агресията и предотвратяването на нейните изяви, както и постигане на изменение в личността на затворника, касаещи социалната компетентност, трябва да се основава на един по-широк от административно-наказателния подход. Такъв подход включва психокорекционни, консултативно-терапевтични, социално-педагогически въздействия. Той изисква анализ на всяко агресивно поведение в конкретната ситуация и форма на проява на база на общите закономерности в психологията на агресията и проявлението ѝ в поведението на затворника.

Заклучение

В обобщение се подчертава, че агресията по своята същност е сложен психоемоционален процес с многостранна изява. Дълбокото ѝ проникване във всички сфери на живота създава усещане за безпомощност, поради липса на съвременни превантивни мерки. Остава единствено надежда за полагане на максимални усилия да се ограничи агресията в една приемлива форма. Липсата на достатъчно внимание към агресивната личност се обяснява с това, че според едните основни теории човек е агресивен по природа, а според другите всеки може да бъде научен на агресивност. В настоящата разработка, вниманието е насочено към факторите, които влияят за агресивни действия при лишените от свобода. Предметът на изследване поради посочените е толкова обширен, че за

изчерпателност в работата не може да се претендира. Със сигурност се осъзнава, че познаването на вътрешния свят на всеки отделен човек е важно условие, когато се определят подходите за по-нататъшна работа с него. Чрез настоящия анализ и емпирично изследване се формира насока за приближаване на теоретичното до наблюдаваното и за скъсяване на дистанцията между тях. „Поляризацията и обедняването в затворните общности, оформянето на значителен аутсайдерски слой в тях, покачването на вътрешно затворническо насилие на фона на ниска трудова ангажираност, пренаселеност и материални дефицити естествено обуславя увеличаване на нивата на агресивни рискове.” (Емил Маджаров).

Управлението на мерките за превенция на агресивните действия в местата за лишени от свобода е свързано с осъществяване и контрол на разнообразни мероприятия, интервенции и обучения. За да бъдат успешни и да доведат до намаляване на агресивни действия, те следва да са системни и периодично да се анализират, обновяват и подобряват.

3. НАУЧНИ И ПРАКТИКОПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

- Направен е анализ на теоретичните подходи за изследване на агресията, които се прилагат в ежедневната работа с осъдените.
- При реализиране на емпиричното изследване са направени качествени характеристики, типът и степента на агресивност при лица лишени от свобода.
- Защищава се хипотезата за дефицити в семейната среда, като важен фактор за формиране на агресивно и престъпно поведение.
- Описани са личностните особености на криминално проявената личност, чрез прилагане на биографичен метод, позволяващо вникване и изучаване на уникалния вътрешен свят на лишените от свобода.
- Доказва се ролята на терапевтичната работа за преодоляване на агресивното мислене и поведение при лишените от свобода, основаваща се на индивидуални различия и включваща адекватни за тях подходи.

4. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Недялкова, Й. Тревожност и нейната връзка с агресията – приложна психология в България: възможности и перспективи, Научна конференция ВСУ „Ч.Храбър”, Варна 2011
2. Недялкова, Й. Насилие и агресия, Университетско издателство ВСУ „Ч.Храбър”, Варна 2011
3. Недялкова, Й. Мотиви на престъпното поведение, Приложна психология – научна конференция, Университетско издателство ВСУ „Ч.Храбър”, Варна 2012
4. Недялкова, Й. Превенция при лишени от свобода, Приложна психология – научна конференция, Университетско издателство ВСУ „Ч.Храбър”, Варна 2013